

Auteurs: Hanneke Felten,
Michelle Emmen en Saskia
Keuzenkamp (Movisie)
In samenwerking met
Judith Schuyf
Met dank aan Vasco Lub,
Henny Bos, Gerjo Kok en
Freek Buck

Do the right thing is mede gefinancierd door het PROGRESS Programma van de Europese Unie. Deze publicatie is gemaakt met de financiële ondersteuning van het PROGRESS Programma van de Europese Unie. De inhoud is de volledige verantwoording van Movisie en kan niet beschouwd worden als de mening van de Europese Commissie.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Rapport: Do the right thing; De plausibiliteit van interventies voor vergroting van acceptatie van homoseksualiteit

Conclusies en slotbeschouwing

Al 25 jaar voert de Nederlandse overheid actief beleid ten aanzien van de emancipatie van lesbische vrouwen, homoseksuele mannen, biseksuelen en transgenders (LHBT's). In die jaren zijn er uiteenlopende interventies ontwikkeld gericht op de emancipatie van deze groep. In dit onderzoek is onderzocht in hoeverre werkwijzen op het terrein van sociale acceptatie van lesbische vrouwen, homomannen, biseksuelen en transgenders (LHBT's) gestaafd kunnen worden door wetenschappelijk bewijs. Ook is er gekeken naar de voorwaarden waaraan zulke werkwijzen moeten voldoen om succesvol te zijn. Er is gefocust op vier werkwijzen: theater en film, raadspellen, kennisoverdracht en dialoogbijeenkomsten. Deze werkwijzen maken onderdeel uit van tal van (vaak bredere) LHBT-interventies en worden onder meer ingezet op scholen, in ouderencentra, in buurtcentra en bij migrantenorganisaties. In een interventie of methode worden vaak meerdere werkwijzen gecombineerd: bijvoorbeeld een theatervoorstelling met na afloop een dialoogbijeenkomst waarin ook kennis wordt overgedragen.

Een interventie is een systematische manier van handelen om een doel te bereiken. Dit wordt ook wel een methode genoemd.

Aanpak van het onderzoek

Dit onderzoek betreft een *theoriegestuurde evaluatie* (Lub, 2013). Hoofdvraag van het onderzoek luidt: *Wat weten we over het effect van de vier werkwijzen op de sociale acceptatie van LHBT's en onder welke voorwaarden zijn deze werkwijzen kansrijk?* Getracht is allereerst te achterhalen welke redenering ten grondslag ligt aan een werkwijze. Welke assumpties zijn er over de werking? Welke effecten beoogt en verwacht men en waarom? Deze assumpties en hun onderlinge verband achter een werkwijze noemen we 'de verandertheorie'. De verandertheorie geeft een antwoord op de vraag hoe een werkwijze verandering tracht te bewerkstelligen. Door het lezen van projectplannen, informatie op websites en folders én door gesprekken met interventieontwikkelaars is gepoogd zicht te krijgen op deze verandertheorie. Vervolgens is in de wetenschappelijke literatuur nagegaan in hoeverre deze aannames worden gestaafd door wetenschappelijk bewijs en onder welke voorwaarden zij werkzaam kunnen zijn.

Bestuderen van werkwijzen en interventies

Om zicht te krijgen op de verandertheorieën, zijn vele interventies bestudeerd die worden ingezet om de sociale acceptatie van LHBT te verbeteren. De assumpties en de doelen van interventies, en de afzonderlijke werkwijzen die hierin gebruikt worden, blijken niet altijd duidelijk te zijn. Ze staan de doelen vaak verschillend geformuleerd in verschillende documenten en in gesprekken met interventieontwikkelaars komen weer andere doelen voorbij. De doelen die er zijn, zijn vaak hetzelfde geformuleerd als de beschrijving van het proces: dat wat men gaat doen, dat tot het doel moet leiden. Bijvoorbeeld: als het doel is geformuleerd 'bespreekbaar maken van homoseksualiteit' en dit is ook wat men gaat doen in de interventie. De vraag blijft dan wat het doel is ofwel de gewenste eindsituatie van de interventie: wat is er dan veranderd waardoor de interventie homoseksualiteit bespreekbaar is gemaakt?

In de doelen viel ook op, zoals eerder geconstateerd in het onderzoek 'Regenboog onder de loep' (Pierik & Felten, 2013), dat de meeste interventies zich richten op acceptatie van homoseksuele mannen en vrouwen en dat er nauwelijks interventies zijn die zich richten op biseksuelen en transgenders. Op basis van de doelen en de assumpties zoals geformuleerd in documenten zoals handleidingen en methodiekbeschrijvingen en zoals en naar voren gekomen uit de gesprekken met interventie-ontwikkelaars is per werkwijze één verandertheorie geformuleerd. Een werkwijze kent mogelijk meerdere verandertheorieën in de praktijk, maar er is gefocust op de verandertheorie die het meest duidelijk naar voren kwam uit de beschrijvingen

Toetsen aan de wetenschap

Om de vier werkwijzen en hun effect te bestuderen, zijn meer dan 150 wetenschappelijke studies bekeken die gaan over de verandertheorieën die (vaak impliciet) ten grondslag liggen aan die vier werkwijzen en de mate waarin deze werkwijzen de acceptatie van LHBT's kunnen verbeteren. De focus lag op studies die gemeten hebben of er al dan niet een *effect* optreedt. In tegenstelling tot onderzoeken die een verband meten, zeggen studies naar effect iets over *causaliteit*: het één leidt tot het ander. Het gaat veelal om experimenten door sociaalpsychologen uitgevoerd in een laboratoriumsetting, maar ook om een aantal veldonderzoeken. Daarbij wordt in praktijksituaties gekeken naar het effect van een interventie met daarin meestal verschillende werkwijzen. Veelal wordt uit deze veldonderzoeken niet duidelijk welke werkwijze heeft geleid tot welk effect. Labonderzoeken bieden hier meer informatie over. Deze onderzoeken zoomen in op een bepaalde werkwijze en letten vaak ook op de voorwaarden die nodig zijn voor het goed uitvoeren van de werkwijze. Het is echter nooit geheel zeker of een eventueel aangetoond effect ook in praktijksituaties zal optreden en of de resultaten herhaald kunnen worden. Daarom is in dit rapport een conclusie of een werkwijze effect heeft nooit op één studie gebaseerd, maar op een hele reeks studies. De studies die zijn bestudeerd, behoren grotendeels tot de sociale psychologie, waar in de vorige eeuw een rijke onderzoekstraditie is ontstaan naar 'prejudice'. Met de term 'prejudice', in het Nederlands vaak

vertaald als 'vooroordelen', bedoelt de American Psychological Association (APA) de negatieve houding ten aanzien van een (minderheids)groep of leden van een groep. Verschillende studies over dit thema laten zien dat het meestal weinig verschil maakt ten aanzien van welke minderheidsgroep de 'prejudice' moet worden verminderd. Of het nu gaat om het verbeteren van de houding ten aanzien van Afro-Amerikanen, homoseksuelen, mensen met een psychiatrische problematiek, mensen met aids of advocaten, kern van de studies is steeds de vraag hoe de negatieve oordelen over de leden van de groep verminderd kunnen worden. Er zijn in dit onderzoek veel studies gebruikt die niet specifiek gaan over acceptatie van LHBT's. Uit verschillende studies blijkt namelijk dat het verbeteren van de houding ten aanzien van LHBT's op vergelijkbare wijze kan werken als het verbeteren van de houding ten opzichte van andere minderheidsgroepen. Zoals gezegd zijn er weinig interventies, maar ook weinig studies over biseksuelen en transgenders beschikbaar. Aangezien de kennis over het bestrijden van vooroordelen en stereotypen voor minderheden in het algemeen geldt, zijn de bevindingen echter ook voor LHBT-groepen toepasbaar.

Uitkomsten van het onderzoek

Van de vier bestudeerde werkwijzen lijkt de eerste werkwijze, film en theater, het meest kansrijk. Het gaat dan om films en theaterstukken die het voor elkaar krijgen empathie voor homoseksuele karakters te wekken bij de heteroseksuele kijker. Met de tweede werkwijze, raadspellen, waarin de deelnemers raden wie de homoseksueel is, wordt gepoogd stereotypen van homoseksuelen onderuit te halen. Dit is niet onmogelijk, maar het blijkt wel uiterst complex. Daarmee is het niet de meest kansrijke werkwijze om de acceptatie te verbeteren. Dit geldt nog meer voor de derde werkwijze: kennis aan heteroseksuelen doorgeven over dat homoseksualiteit geen keuze is en mede biologisch bepaald is. Het effect hiervan is twijfelachtig en sommige studies wijzen zelfs op een negatief effect. Ook de vierde werkwijze kan in sommige situaties de acceptatie juist verminderen: in dialogbijeenkomsten komen zowel positieve als negatieve meningen over homoseksualiteit aan bod. Gebleken is dat het luisteren naar negatieve meningen de houding van deelnemers ten aanzien van homoseksuelen kan verslechteren. Echter, het inspelen op de sociale norm, zoals dialogbijeenkomsten kunnen doen, kan juist positieve effecten hebben wanneer er positieve geluiden over homoseksuelen centraal staan. Hieronder worden deze resultaten verder toegelicht.

Empathie in film en theater is kansrijk

De film en theaterstukken die zijn bestudeerd, tonen onder meer moeilijke situaties waarin homoseksuele hoofdpersonen verkeren. Daarin komen zij terecht omdat zij uitgesloten, gepest of gediscrimineerd worden of het moeilijk hebben omdat hun homoseksualiteit niet volledig wordt geaccepteerd. De bedoeling is dat de toeschouwer empathie krijgt voor homoseksuelen, wat zou bijdragen aan de acceptatie van homoseksualiteit. Deze werkwijze is vooral in het onderwijs populair. Uit wetenschappelijke

studies blijkt dat het inspelen op de empathische gevoelens van heteroseksuele deelnemers een positief effect heeft op de acceptatie onder heteroseksuele film- of theaterkijkers. Er zijn talloze studies gedaan naar de heilzame werking van empathie. Het effect daarvan is overtuigend aangetoond waar het gaat om het verminderen van het negatieve oordeel van leden van een groep over een bepaalde groep die 'anders' is. Wat in het voordeel van film en theater werkt in vergelijking met andere werkwijzen die gericht zijn op empathie zoals een 'real life' contact is dat de kijker meegenomen wordt in het verhaal en daardoor minder in staat is om weerstand te bieden aan de invloed die uitgaat van de film of het theaterstuk.

Dit goede nieuws betekent overigens niet dat met zekerheid gezegd kan worden dat theaterstukken en films die inzetten op empathie allemaal effect hebben. Wel is het zo dat theaterstukken en films die gericht zijn op het opwekken van empathie bij de heteroseksuele kijker, een goede kans van slagen hebben. Daarvoor moet aan een aantal voorwaarden voldaan worden. Een belangrijk voorwaarde is dat de toeschouwers van de film of het theaterstuk de mogelijkheid geboden wordt om zich in te leven in de negatieve gevolgen van uitsluiting en discriminatie van homoseksuelen of in de onrechtvaardige situatie waar homoseksuelen mee te maken hebben. Essentieel hierbij is dat de toeschouwers zich uitgenodigd voelen om zich in te leven. Als de bereidheid om zich in te leven ontbreekt, bijvoorbeeld door een grote afkeer van homoseksuelen, kunnen de positieve effecten van empathie niet optreden. Een andere belangrijke voorwaarde waar de interventies rekening mee moeten houden, is dat de deelnemers een positief zelfbeeld hebben: wie geen positief beeld heeft van zichzelf, kan door zich in te leven in een ander, ook geen positief beeld krijgen van die ander.

Stereotypen onderuit halen is moeilijk

Er zijn verschillende interventies waarin toeschouwers moeten raden wie homoseksueel is. De bedoeling van het spel is dat deelnemers ermee geconfronteerd worden dat de homoseksuele persoon in het spel niet voldoet aan hun stereotiepe beeld over een homoman of lesbische vrouw. Op basis van een klein aantal wetenschappelijke studies is aannemelijk is dat de deelnemers hier inderdaad achter komen. Vervolgens is het de bedoeling dat deelnemers door het raadspel gaan ervaren dat hun stereotiepe opvattingen over homoseksuelen niet (altijd) kloppen. Uit een reeks van wetenschappelijke studies blijkt echter dat het erg moeilijk is om mensen te laten ervaren dat hun stereotypen niet kloppen. Wanneer een heteroseksueel een homoseksueel ziet of hierover informatie krijgt die niet voldoet aan het stereotiepe beeld, ervaart deze meestal niet dat het stereotype niet klopt. De homo of lesbische vrouw in kwestie wordt namelijk gezien als 'uitzondering'. Als de deelnemers bijvoorbeeld een homoman zien die, tegen het stereotiepe beeld in, stoer en mannelijk overkomt, dan kunnen zij bij zichzelf denken: deze homo is niet zoals alle andere homo's die zich wel vrouwelijk gedragen. Zelfs als zij de homo in kwestie aardig gaan vinden, betekent dit niet zonder meer dat ze alle homo's positiever gaan beschouwen. Het wordt nog moeilijker als er in de groep een anti-homonorm heerst; de deelnemers gaan dan hun antwoorden mogelijk

afstemmen op het verwachte negatieve oordeel over homoseksuelen van de groep.

Maar hoe dan wel? Hoe kun je stereotiepe beelden weerleggen? Allereerst is het belangrijk dat heteroseksuele deelnemers meerdere homoseksuelen ontmoeten; zij kunnen dan minder gemakkelijk als 'uitzondering' worden gezien. Ook is het belangrijk dat de stereotiepe beelden niet volledig worden omgekeerd. Bij kinderen werkt dit mogelijk wel, maar volwassenen herinner je daardoor alleen maar meer aan het bestaande stereotiepe beeld. Belangrijk is juist dat de deelnemers niet doorhebben dat de interventie tracht hun stereotiepe beeld te weerleggen, zodat ze niet actief gaan proberen dit beeld te behouden. Een goede truc is het afleiden van de deelnemers door ze ondertussen iets anders te laten doen.

Uiteindelijk gaat het erom dat de deelnemers ook de homoseksuelen die niet als 'typisch homo' overkomen, gaan zien als representatief voor de groep. Dit kan bijvoorbeeld door de deelnemers opdracht te geven te focussen op overeenkomsten tussen verschillende homoseksuelen die zij zien of homoseksuelen juist in allerlei groepen onder te verdelen. De diversiteit onderling en tegelijkertijd de onderlinge verbondenheid kunnen hierdoor zichtbaar worden. Dit is geen gemakkelijke klus. Het verminderen van stereotiepe beelden – ze laten verdwijnen is vrijwel onmogelijk – is een pittige uitdaging die om veel overdenking en onderbouwing vraagt.

Kennis bieden over biologie geeft een wisselend en soms negatief effect

Een veel gebruikte werkwijze is het geven van informatie over het (mede) biologisch of genetisch bepaald zijn van homoseksualiteit. Dit gebeurt onder meer in het onderwijs en bij migrantenorganisaties. De bedoeling is dat deelnemers hierdoor gaan begrijpen dat homoseksualiteit geen keuze is. Naar deze aanname is weinig onderzoek gedaan, maar voor zover dat het geval is, lijkt ze te kloppen.

Een volgende vraag is of de houding ten opzichte van homoseksualiteit ook verbetert als mensen begrijpen dat het geen keuze is, zoals verwacht wordt van deze werkwijze. Het lijkt logisch om hier vanuit te gaan. Vele wetenschappelijke studies tonen aan dat heteroseksuelen die positief staan ten aanzien van homoseksuelen, er vanuit gaan dat homoseksueel zijn geen keuze is. Maar is dit een effect te noemen? Zijn deze mensen positief geworden omdat zij weten dat het geen keuze is?

De onderzoeksresultaten geven geen eenduidig beeld. Enkele studies vinden een effect, maar een groter aantal vindt geen effect. Er zijn ook studies die een negatief effect vinden. Het blijkt dat bij kennisoverdracht vooral de inhoud van de boodschap heel nauw steekt. Voorkomen moet worden dat homoseksuelen worden afgeschilderd als een door biologie bepaalde, geheel andere groep mensen dan heteroseksuelen. Dit lijkt de acceptatie geen goed te doen. Wel zou gecommuniceerd kunnen worden dat homoseksualiteit onveranderlijk is, dat hetero's niet zomaar homo worden en omgekeerd. Een studie die wel een effect vond, is een studie onder heteroseksuele mannen die onzeker zijn over hun eigen mannelijkheid. Het inzicht dat homo-zijn geen keuze is, zou hun houding kunnen verbeteren doordat deze mannen het idee krijgen dat er een duidelijk onderscheid bestaat tussen henzelf en homoseksuelen. Een vraag

die daarbij komt kijken, is of het wenselijk is dat homoseksualiteit meer wordt geaccepteerd doordat heteroseksuelen een groter onderscheid maken tussen heteroseksuelen en homoseksuelen. Andere werkwijzen die de acceptatie vergroten, maar juist het onderscheid verkleinen en de nabijheid tussen homoseksuelen en heteroseksuelen doen toenemen, zoals bij het opwekken van empathie, passen mogelijk beter bij het doel 'acceptatie vergroten'. Het is dus niet alleen zeer discutabel of kennis doorgeven over homoseksualiteit kansrijk is, het is ook nog eens de vraag of deze werkwijze wel wenselijk is.

Dialogo inzetten kan risicovol zijn

Op dialoogbijeenkomsten krijgen deelnemers de opdracht om met een groep mensen op respectvolle wijze het gesprek aan te gaan over homoseksualiteit, naar elkaar te luisteren en elkaars mening serieus te nemen. Zowel homo- als heteroseksuelen doen mee en de bedoeling is dat dit als eerste stap een bijdrage levert aan de acceptatie van homoseksualiteit.

Uit wetenschappelijke studies blijkt inderdaad dat het luisteren naar een positieve mening over homoseksualiteit het effect kan hebben dat een deelnemer zelf ook positiever gaat denken over homoseksualiteit. Naast het horen van meningen van anderen, kan ook het lezen of geïnformeerd worden over positieve denkbeelden van anderen over homoseksualiteit, de houding positief beïnvloeden.

Positieve meningen hebben meer invloed wanneer ze afkomstig zijn van een persoon die aardig wordt gevonden, deze persoon gezien wordt als afkomstig uit de eigen groep en als de deelnemers zich sterk identificeren met deze groep. Ook een 'peer' kan meer invloed hebben. De mening is invloedrijker als niet van tevoren bekend is dat deze persoon positief is over homoseksualiteit. Om die reden zou het gunstig kunnen zijn als de persoon met een positieve mening over homoseksualiteit zelf heteroseksueel is.

Maar wat als in een dialoog een of meer deelnemers de mening uiten dat homoseksuelen verwerpelijk zijn, niet normaal zijn of niet thuishoren in de samenleving? Dat is een heikel punt, want ook dat heeft effect, maar dan op een negatieve manier. Voorkomen moet worden dat deelnemers de indruk krijgen dat het prima is om negatief te denken over homoseksuelen. Dat is namelijk een stimulans om dit zelf ook te gaan doen. De enige uitzondering is als de *sociale norm* in de context erg positief is ten aanzien van homoseksualiteit; dan hebben deze negatieve meningen geen of minder invloed. De aanwezigheid van homoseksuelen in de groep kan eraan bijdragen dat mensen zich 'inhouden' en minder negatieve meningen uiten.

De invloed van de sociale norm (dat wat men 'normaal' vindt) moet niet worden onderschat en de uitdaging is om dit ten positieve te gebruiken. Als in een bijeenkomst het beeld wordt geschetst dat de meeste mensen positief zijn over homoseksuelen en dat dit de normale gang van zaken is, dan kan dit een positief effect hebben op de mensen die moeite hebben met homoseksualiteit. Dat betekent dat het niet plausibel is dat een bijeenkomst waarin zowel voor- als tegenstanders de ruimte krijgen om hun mening te laten horen over homoseksualiteit, zoals kan gebeuren op een

dialogobijeenkomst, een bijdrage levert aan de acceptatie van homoseksualiteit. Een gesprek volgens het Nederlandse poldermodel waarin iedere mening telt en gerespecteerd wordt, ook als deze negatief is, past niet goed bij de uiteindelijke doelstelling dat minderheidsgroepen zoals homoseksuelen minder worden gepest, uitgesloten en gediscrimineerd. Het 'bespreekbaar maken van homoseksualiteit' is een veelgenoemd doel van niet alleen dialogobijeenkomsten, maar ook van andere interventies. Onderzoek wijst echter uit dat dit niet hoeft te leiden tot het vergroten van acceptatie – soms is zelfs het tegendeel het geval.

Kortom: het uitdragen van positieve geluiden over homoseksualiteit en het versterken van een positieve sociale norm heeft waarschijnlijk meer effect dan het bevorderen van werkelijke dialogen waarin elke mening gehoord wordt.

Discussie: vragen voor de toekomst

Uit dit onderzoek zijn enkele opvallende bevindingen naar voren gekomen die vragen oproepen. In dit gedeelte zullen wij deze bevindingen aanstippen.

Bevorderen van empathie in plaats van vergroten van kennis?

Het geven van informatie of uitleg, zoals gebeurt in de raadspellen en bij kennisoverdracht, is minder effectief om de acceptatie van homoseksualiteit te bevorderen dan het inspelen op empathie zoals in theater en film vaak gebeurt. De argumenten die bij dat soort werkwijzen worden gebruikt (in raadspellen 'homo's zijn niet allemaal stereotiep' en bij kennis: 'homo's kunnen er niks aan doen') kunnen ook weer tegen zichzelf worden gebruikt (bij raadspellen: 'maar alle andere homo's zijn wel stereotiep' of bij kennis: 'homo's zijn dus een heel andere soort mensen dan wij heteroseksuelen'). Deelnemers aan een bijeenkomst kunnen argumenten proberen te weerleggen en de discussie aangaan, waardoor het beoogde effect niet optreedt. Door naar een film of theaterstuk te kijken, kunnen de deelnemers zich verliezen in het verhaal en gaan zij meeleven met en zich inleven in een persoon die net even anders is dan zichzelf. Uit het onderzoek blijkt dat zij hierdoor niet alleen die ene hoofdpersoon uit de film of het theaterstuk positiever gaan waarderen, maar ook dat de meer positieve waardering overslaat naar alle homoseksuelen. Het bevorderen van empathie lijkt voor elkaar te krijgen wat kennis veel moeilijker voor elkaar krijgt: het negatieve gevoel verminderen dat mensen kunnen hebben ten aanzien van een gehele groep. Het is de vraag wat precies de meerwaarde is van empathie en wat de verschillen zijn met het overdragen van kennis. Betekent dit dat er helemaal geen kennis hoeft te worden overgedragen of alleen in beperkte mate? En zit er ook een meerwaarde in het combineren van empathie en kennis? Mogelijk gebeurt dit al in de praktijk. Wellicht wordt in de uitvoering van een raadspel nu ook al ingegaan op hoe het voelt om te worden uitgesloten of gediscrimineerd vanwege je seksuele voorkeur (empathie), gecombineerd met uitleggen dat deze persoon net als andere homoseksuelen niet helemaal past in het stereotiepe plaatje (kennis). Of het combineren van deze verschillende

werkwijzen in een interventie meerwaarde heeft, valt op grond van het nu beschikbare onderzoek niet te zeggen.

Afleiden?

In theater en films kunnen kijkers zich 'verliezen' in het verhaal. Hierdoor zijn ze minder bezig de beïnvloeding tegen te gaan die gericht is op het verminderen van hun negatieve denken over een bepaalde minderheidsgroep, zo wordt geconcludeerd in het hoofdstuk over theater en film. In het hoofdstuk over raadspellen, concluderen we dat het veranderen van stereotypen beter werkt als deelnemers worden afgeleid. Ze zijn dan ontvankelijker voor het laten varen van hun stereotiepe beelden dan wanneer zij zich ervan bewust zijn dat wordt getracht hun stereotiepe beelden te veranderen. Deze twee gegevens gebundeld roepen de vraag op in hoeverre het relevant is of deelnemers op de hoogte zijn van de doelstelling van de interventies. Moeten zij weten dat de werkwijze gericht is op het verbeteren van hun houding ten aanzien van homoseksuelen? Of kunnen interventies gericht op acceptatie van LHBT beter worden aangeprezen onder een andere noemer? Of ingebed worden in grotere interventies met een breder thema? Het beantwoorden van deze vragen kan concrete handvatten voor de praktijk opleveren om interventies te verbeteren.

Leeftijd en opleidingsniveau van de deelnemers

Veel van de wetenschappelijke studies die we vonden, zijn uitgetest onder studenten. In een aantal studies was er wel aandacht voor verschillen in etnische afkomst en religie van de deelnemers en voor sekseverschillen, maar veel minder voor verschillen in leeftijd en opleidingsniveau. Het is dus nog onbekend hoe de werkwijzen uitpakken bij bijvoorbeeld kinderen of ouderen. Vragen verschillen in leeftijd en opleidingsniveau om verschillende aanpakken? En welke invloed hebben religie-, etnische en sekseverschillen bij dit type interventies? Dit zijn belangrijke vragen voor de toekomst met het oog op het zo goed mogelijk laten aansluiten van werkwijzen en interventies bij de doelgroep.

Biseksuelen en transgenders?

De bestudeerde werkwijzen in dit onderzoek richten zich vrijwel allemaal op de acceptatie van homoseksuelen. Dat betekent dat in de praktijk LHBT vooral gaat over homomannen en in zekere mate over lesbische vrouwen. Biseksuelen en transgenders blijven onzichtbaar. Niet alleen in de praktijk, maar ook in de wetenschap wordt LHBT (of in het Engels LGBT) vaak vernauwd tot homoseksualiteit. Dit roept de vraag op of wanneer een werkwijze erin slaagt om acceptatie van homoseksualiteit te vergroten, daarmee automatisch ook de acceptatie van biseksuelen en transgenders wordt vergroot. En als de werkwijze ging over homomannen, is er dan ook een positief effect op de acceptatie van lesbische vrouwen te verwachten of andersom? Voor veel van de mechanismen lijkt het niet zoveel uit te maken om welke minderheidsgroep het gaat. Het bevorderen van empathie voor etnische minderheden lijkt bijvoorbeeld hetzelfde te werken als het

bevorderen van empathie voor homoseksuelen. Het is echter maar de vraag of die empathie zich dan ook tot andere, verwante groepen uitbreidt. In de interventies zal dus aandacht nodig zijn voor de verschillende groepen onder de LHBT's.

Vershil acceptatie en zelfacceptatie

In dit onderzoek is gefocust op wat werkt bij het vergroten van de acceptatie van homoseksualiteit onder heteroseksuelen. Dit biedt mogelijk wel handvatten voor het vergroten van de acceptatie van biseksuelen en transgenders. Dit onderzoek biedt echter uitdrukkelijk geen informatie over wat werkt om de zelfacceptatie van LHBT's te verbeteren. Het proces van zelfacceptatie is een ander proces en de resultaten van dit onderzoek kunnen daarom niet gebruikt worden in interventies met dat doel. Zo is op basis van dit onderzoek niet te zeggen of het zinvol is kennis te geven aan homoseksuelen over dat homoseksualiteit geen keuze is. Mogelijk zou het voor de LHBT-groep juist empowerend kunnen werken (Herek, Gillis & Cogan, 2009). Maar ook de andere kant is mogelijk: het zien van een theaterstuk of film waarin een LHBT- karakter negatieve reacties krijgt op het LHBT-zijn, kan een positief effect hebben op de niet-LHBT kijker. Een LHBT-kijker kan hierdoor echter ook gaan verwachten vaker met negatieve reacties op het LHBT-zijn geconfronteerd te zullen worden. Die verwachting van negatieve reacties kan een negatieve impact hebben op hun welzijn en gezondheid (Meyer, 2003).

In de praktijk kan dit lastig zijn. Als je bijvoorbeeld een interventie ontwikkelt voor middelbare scholieren, moet je er rekening mee houden dat de doelgroep bestaat uit zowel niet-LHBT's als LHBT's, waarvan de laatste hiervoor vaak nog niet openlijk uitkomen op de middelbare school (Kuyper, 2015). Het lijkt daarom logisch dat voor de LHBT-groep en de niet-LHBT groep aparte strategieën moeten worden ontworpen. Wat voor de een goed is, is namelijk niet vanzelfsprekend goed voor de ander.

Aanbevelingen: Wat moet er gebeuren?

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat aandacht voor LHBT niet automatisch betekent dat de acceptatie wordt verbeterd. De ene werkwijze heeft duidelijk meer kans van slagen dan de andere en soms kan een werkwijze de acceptatie verminderen. 'Baat het niet, dan schaadt het niet' gaat hier niet op. Duidelijk is echter wel geworden onder welke voorwaarden werkwijzen kans maken op succes. Zowel voor interventie-ontwikkelaars als voor beleidsmakers en onderzoekers komen hier verschillende aanbevelingen uit naar voren.

Interventie-ontwikkelaars

Op basis van dit onderzoek komen er twee belangrijke tips naar voren voor de ontwikkelaars van interventies die in de praktijk worden uitgevoerd. De eerste gaat over het stapsgewijs en weloverwogen opbouwen of verbeteren van interventies. Het goed doordenken van doelen en subdoelen is hierin belangrijk. Wat is het gewenste eindresultaat? Gaat het bijvoorbeeld om

het doorbreken van stereotypen of om het vergroten van acceptatie? Door zo concreet mogelijk aan te geven wat de gewenste eindsituatie is, kan er beter gefocust worden op dit resultaat. Pas daarna komt de vraag welke mogelijke werkwijzen daarbij het meest succesvol lijken. Door die werkwijzen in beeld te hebben en – mede op basis van dit onderzoek – na te gaan welke aanwijzingen er zijn voor de te verwachten effectiviteit, kan een weloverwogen keuze worden gemaakt. Deze keuze kan worden uitgewerkt op basis van de voorwaarden voor succes. Ook bestaande interventies kunnen op deze manier stapsgewijs worden doorgenomen en verbeterd. Zo kunnen theatermakers al bij het schrijven en regisseren in de gaten houden of het verhaal de potentie heeft om empathie op te wekken bij de niet-LHBT kijker. Ontwikkelaars van dialoogbijeenkomsten kunnen onderzoeken of en hoe zij de positieve toon centraal kunnen stellen in de bijeenkomsten. Tot slot is een belangrijke stap die de interventie-ontwikkelaars kunnen zetten het aangaan van samenwerking met onderzoekers en beleidsmakers. Zet daarbij in op het beschrijven van de eigen interventies, onderbouwing, praktijkevaluatie en uiteindelijk toetsing op effect. Zo wordt er doelbewust gewerkt aan kwaliteitsverbetering van interventies waardoor het verbeteren van de acceptatie van LHBT binnen bereik komt.

Beleid

Voor beleidsmakers is allereerst de uitdaging om heldere doelen te stellen in LHBT-beleid. Dit beleid kent verschillende doelgroepen en mogelijke doelen. Ieder doel vraagt om een andere strategie. Beleid ontwikkelen voor LHBT's betekent keuzes maken. De keuze voor het vergroten van de acceptatie van LHBT moet gepaard gaan met het besef dat dit een complexe klus is. Uit dit onderzoek komt naar voren dat oplossingen die op het eerste gezicht logisch lijken, dat niet altijd zijn. Dat betekent dat het voor beleidsmakers de kunst is om niet te snel concrete 'oplossingen' te omarmen. Beter is het om beleid te ontwikkelen dat ruimte biedt aan interventie-ontwikkelaars om weloverwogen de beste strategie uit te kiezen om de acceptatie te verbeteren. Het ontwikkelen van een doordachte interventie die kans maakt op succes kost tijd en middelen. Hetzelfde geldt voor het evalueren en toetsen van interventies. Alleen door die verschillende stappen te doorlopen, kunnen beleidsdoelen gerealiseerd worden en maken inspanningen ook echt kans om een bijdrage te leveren aan een betere acceptatie van LHBT. Het is dus van belang dat beleidsmakers ruimte bieden voor het leren en verbeteren van aanpakken. Ze kunnen daaraan ook eisen stellen in hun subsidie- en aanbestedingsbeleid. Bijvoorbeeld eisen aan de onderbouwing van de voorgestelde aanpak op basis van beschikbare kennis en eisen aan evaluatie of de aanpak heeft gewerkt.

Onderzoek

Er is in Nederland (maar ook daarbuiten) weinig gedegen onderzoek gedaan naar de effectiviteit van toegepaste interventies om de acceptatie van LHBT's te vergroten. Toch kunnen op grond van beschikbaar, ander wetenschappelijk onderzoek al wat voorzichtige conclusies worden

getrokken over de plausibiliteit dat interventies werken. Dit onderzoek heeft duidelijk gemaakt welke werkwijzen wat dat betreft meer kansrijk zijn en welke minder. Een logische vervolgstap is om een aantal kansrijke interventies te onderzoeken op effectiviteit. Dat betekent onder meer een experimenteel onderzoeksdesign met een experimentele en een controlegroep, waaraan deelnemers *at random* worden toegewezen en met een voor- en nameting. Alleen op basis van een studie naar een specifieke interventie onder een specifieke en helder omschreven doelgroep kan worden geconcludeerd of een bepaalde interventie wel of geen effect heeft. Dit is zeer de moeite waard omdat zowel vanuit gemeenten en de Rijksoverheid als door onderwijs- en zorginstellingen tijd, geld en moeite worden gestoken in het verbeteren van de acceptatie van LHBT. Die investering is in het onderwijs zelfs verplicht: in de kerndoelen is verplicht gesteld dat iedere school aandacht besteedt aan seksuele diversiteit. Hoe dat gebeurt, mag de school zelf bepalen. Dit onderzoek wijst echter uit dat het wel veel uitmaakt hoe dit gebeurt. Enkel aandacht besteden aan LHBT kan de acceptatie ervan ook verslechteren. Inzetten op onderzoek naar wat wél werkt om de acceptatie van LHBT te verbeteren, is daarom een belangrijke maatschappelijke opdracht voor de toekomst.

Ten slotte

Hoewel tegenwoordig veel nadruk wordt gelegd op het werken met effectieve aanpakken, is er in Nederland nauwelijks sprake van een traditie van evaluatieonderzoek die de keuzes voor bepaalde aanpakken kan rechtvaardigen. Vaak wordt beweerd dat het aantonen van effectiviteit bij de aanpak van sociale vraagstukken ingewikkeld en tijdrovend is. Dit onderzoek laat zien dat er ook op basis van bestaande kennis al veel inzicht kan worden verkregen in wat werkt. Dat zal hopelijk bijdragen aan verbetering van praktijken, een meer gerichte inzet van middelen op de meest kansrijke interventies en ophouden met aanpakken waarvan het effect twijfelachtig of mogelijk zelfs contraproductief is.